

Existenciálny rozmer v pragmatike vyjadrovacích prostriedkov

V dňoch 20. až 21. septembra 2000 sa v Nitre uskutočnila medzinárodná vedecká konferencia Pragmatika vyjadrovacích prostriedkov umenia, prebiehajúca pod záštitou Ústavu literárnej a umeleckej komunikácie FF UKF v Nitre. Zameranie konferencie rezonovalo aj so základným smerovaním vedeckého diela Františka Miku – ústrednej osobnosti ÚLUK, ktorý sa v minulom roku dožil svojich osemdesiatin.

Strategický kontext konferencie vychádzal z pragmatického prístupu k umeniu a zohľadňoval tým zmysel, aký nadobúda umelecké dielo v živjej skúsenosti svojho príjemcu.

Téma podujatia vyplynula z evidovania rozporu medzi „ľudsky zažívanou podobou umeleckého diela“, bytostným dosahom umenia na jednej strane a umenovednou interpretáciou na strane druhej – z rozporu, ktorý sa markantne prejavuje najmä v rovine vyjadrovacích prostriedkov.

Cieľom konferencie bola snaha priblížiť problematiku vyjadrovacích prostriedkov práve z hľadiska ich estetickej funkcie, umeleckej hodnoty, recepcnej, skúsenostnej pôsobnosti na „užívateľa“.

Termín „vyjadrovacie prostriedky“ sa na konferencii vstupne ponímal v zmysle najmenších syntagmatických a paradigmatických komponentov, v ktorých sa prejavuje osobitosť „reči“ daného umeleckého diela. Materiálovo bolo rokovanie otvorené všetkým tradičným i netradičným umeleckým druhom a žánrom (poézia, próza, výtvarné, hudobné, auditívne, filmové a dramatické umenie, žáner popkultúry).

Filozoficko-metodologický rámec riešenia problematiky a predpokladovú rovinu jej

riešenia predstavili príspevky Ľubomíra Plesníka (UKF Nitra) a Petra Zlatoša (UKF Nitra).

Ľ. Plesník v referáte s názvom Poznámky k literatúre predmetu objasnil dôvod ťažkostí, s ktorými sa európska humanistika stretáva pri uchopovaní podstatných vecí človeka – „druhá v trápení“. Heideggerom ohlasovaný koniec filozofie vyvstáva z neriešenej otázky prameňa, zdroja, z ktorého európske myslenie vzišlo. Inšpiratívnym koreňom v tomto smere môže byť skúsenostná múdrosť Východu. Tá, napriek komplikovanému prieniku do „európskeho domu“ myslenia (okrem afirmácie je tu konfrontovaná aj s módnosťou, indierenciou a intoleranciou), navracia onomu zdroju plnú legitimitu. Záverečný „epistemologický kruh“ („voľné pole svetliny“ → skúsenostná celostnosť → eudaimonický étos → radikálna predpokladovosť) naznačil priestor, v ktorom sa rozkrýva existenciálny horizont problematiky vyjadrovacích prostriedkov umenia.

P. Zlatoš v úvode svojho referátu priblížil motivácie konferencie. Poukázal na snahu pristupovať k téme vyjadrovacích prostriedkov z hľadiska dvoch aspektov – z aspektu skúmajúceho to, ako sa umelecké dielo správa v životnej skúsenosti (moment biotických dôsledkov semiózy), a z aspektu aktuálnej podoby celkových zmien v humanistickom myslení. V druhej časti príspevku vychádzal z Platónovho dialógu Ión, v ktorom rozlíšil dve interpretačné stratégie. V interpretačných prístupoch dvoch postáv dialógu – Sokrata a Ióna – odkryl dva spôsoby z významňovania umenia. Prvý prístup (Sokrates) charakterizuje metodické čítanie textov, v ktorom dominuje racionálny výkon vedomia a zmysel textu je daný dopredu. Druhý spôsob (Ión) vyplýva z priameho, nesprostredkovaného stretnutia s umeleckým dielom a jeho výkon sa odohráva aj

mimo pojmového vedomia (semiózy). Práve vo výbere príslušného interpretačného modu sa odráža i vnímanie vyjadrovacích prostriedkov, buď ako živej súčasť umenia, alebo ako normatívnej danosti.

Príamy dôkaz perspektívnosti spomenutých východísk priniesol pôsobivý interpretačný výkon Z. Mathausera (Univerzita Karlova, Praha). V príspevku s názvom *Trópus v ohnisku významu*, tvaru a hodnoty preukázal schopnosť intímneho recepcného kontaktu s vyjadrovacími prostriedkami v básni Fraňa Šrámka *Splav*. Jej estetická pôsobnosť podľa Mathausera vyžaruje z tzv. „dominantného trópu“ ako ohniska semiotických a axiologických otázok textu. Určujúci trópus (v Šrámkovej básni „trópus plynutia, splývania“) podnecuje derridovské i existenciálne úvahy (utajená prezentácia slova, nevysloviteľného, resp. umenie ako skrývanie i odkrývanie bytia, ako rušenie všednosti). Rovnako zasahuje i kompozičný útvar, dynamizuje a organizuje celú báseň, „je jej alfou a omegou“. Zostáva však v entite intenciálnej, iba mienenej, neuskutočnenej, pretože výrazy „plynutie“, „splývanie“ sa priamo v básni nevyskytujú, sú len recipientom intuitívne registrované cez jeho interpretačný metatext. Vďaka absencii reálnej existencie dominantného trópu, „vypnutia reality“, je nám, podobne ako v zen-budhistických koánoch, umožnené (podľa Mathausera) prvýkrát vidieť, aká je skutočná odkazová štruktúra diela a v konečnom dôsledku tak smerovať k ďalšej kultivácii pôsobnosti umenia.

Z. Rédey (UKF Nitra) v referáte nazvanom *Vyjadrovacie prostriedky a umelecká hodnota v poézii* sproblematizoval účinnosť štruktúralno-syntagmatickej koncepcie vyjadrovacích prostriedkov a zdôraznil potrebu vziať do úvahy ich pragmaticko-sémantický dosah. Zároveň spochybnil chápanie básnického jazyka ako signifikanta samotnej poézie. Poetická funkcia jazyka sa totiž často definuje bez ohľadu na umeleckú hodnotu (politický vtip, banálna reklama, rytmus detskej riekanky

v reklame atď.), ktorá by mala byť základným diferenčným kritériom literárnej a neliterárnej (praktickej) poetiky.

J. Gavura (Prešovská univerzita) priblížil vo svojom príspevku *Od hudobnej relevancie k hudobnej ignorancii v básnickom texte* zaujímavú vývinovú tendenciu slovenskej poézie – smerovanie od hudobnej relevancie k hudobnej ignorancii. V prehľade básnikov šesťdesiatych až sedemdesiatych rokov doložil preukázateľnú zmenu v používaní vyjadrovacích prostriedkov. Veršový systém, deklamácia a rytmizácia boli postupne nahradené voľným veršom, umocňovaným zvláštnym grafickým členením a zátvorkovaním textu. V pozadí tohto momentu sa okrem faktu dobovej aktuálnosti vyjadrovacích prostriedkov odkryla aj zmena, ktorá prebehla v ľudskom vedomí – v deväťdesiatych rokoch dáva poézia svojim poznávacím rozmerom čitateľovi pocit, že „prekonáva prekážky hodné jeho intelektu“.

F. Všetíčka (Olomouc) sa v referáte *Klíčový spěv jako vyjadřovací prostředek* venoval básni Viktora Dyka *Zápas Jiřího Macků*. Ukázal na osobitú tendenciu uvedenej skladby k veršovej (numerickej) pravidelnosti a zároveň predostrel tézu „klíčového spěvu“ ako skladobného momentu, „který má relevantný význam“ a obsahuje ho každá básnická skladba.

V príspevku *Rétorika a poetika* priblížila M. Valentová (UKF Nitra) podobu vlastnej výučby rétoriky, ktorá sa pre ňu stala východiskom úvah o hraniciach medzi vyjadrovacími prostriedkami rétoriky a poetiky. Vyplynulo z nej vymedzenie týchto dvoch oblastí slovesnej kultúry ako alternatív vyjadrenia (podľa koncepcie F. Míku), z ktorých poetika (štylistika) postihuje vec zvnútra, kým rétorika ju postihuje viac vonkajškovo.

Ďalším poetologickým interpretáciám sa venovali M. Gołab (Uniwersytet Łódzki), S. Tynecka-Makowska (Uniwersytet Łódzki), K. Biliński (Uniwersytet Wrocławski), zameriavajúc sa na kognitívne aspekty poetického jazyka, fenomenologicko-štrukturalistické ata-

vizmy interpreta, na poézii ako poetickú hru znakov a na jej pragmatický dosah.

Problematicku vyjadrovacích prostriedkov prózy osobitým spôsobom tlmočil K. Benyovszky (UKF Nitra) v referáte *Pragmatika epického priestoru*. Na literárnom texte – románe M. Bútoru *Bludisko času* – najprv výstižne vymedzil východiskové pojmy (pragmatika, epické, priestor), aby v jadre svojich úvah poukázal na momenty, v ktorých sa priestor stáva určujúcim vyjadrovacím prostriedkom epickej výpovede. Na pozadí životnej opozície sakrálna – profánna (Cassirer, Hodrová) poňal priestor ako subjektívne prežívaný a vnútorne dotváraný fenomén. Miesto môže byť v tomto zmysle metaforou stavu vedomia, územím jeho sebaidentifikácie.

Príspevky s literárnym zameraním riešili i ďalšie otázky: špecifiká intertextuality, podoby symbolu, alegórie a grotesky v románe (T. Žilka, UKF Nitra), recepcnú pôsobnosť metafor (B. Pieczka, Uniwersytet Wrocławski), hypotypis v prozaickom texte (G. Krajewski, Uniwersytet Wrocławski), koncept literárnej topiky E. R. Curtia (V. Šabík, UKF Nitra).

Z príspevkov venovaných výtvarnému umeniu zaujal presný a prenikavý pohľad E. Kapsovej (UKF Nitra) do dejín výtvarného umenia ako príbehu jeho jazyka. E. Kapsová naznačila možný model vývinu jazyka od percepčného (mimetického) cez explicitný (abstraktný) ku konceptuálnemu vidu. Konceptia v zmysle autorského prístupu nadobudla určujúcu pozíciu v postmodernom umení. Dôvodom sa javí dobová „pluralita malých právd“ (Lyotard), v ktorej už neexistuje totalita jedinnej výpovede a v ktorom musí nastúpiť reálny zmysel pre toleranciu významov. Zároveň sa mení i vzťah umelca k tradičným vyjadrovacím prostriedkom, ktoré v čase simulácií, masmediálnych ilúzií a fikcií slúžia rovnako na vyjadrenie právd, ako aj lží. Potreba nového konceptuálneho jazyka, a tým i prekračovanie tradičnej referencie, nachádza takto podľa E. Kapsovej svoje pragmatické opodstatnenie.

Š. Gero (UMB Banská Bystrica) v referáte *Od výtvarného vyjadrenia k výrazu* predstavil sémantický rámec pojmov „význam“, „zmysel“, „výraz“ a „vyjadrenie“. Zároveň sprobematizoval procesuálny priebeh tvorby „od vyjadrenia k výrazu“ tézou „od výrazu k vyjadreniu“. Opieral sa pritom o paralely medzi ontogenézou výtvarného prejavu človeka a dejinami výtvarného umenia.

Platónskou filozofiou inšpirovaný príspevok V. Jakubovskej *Význam a využitie vyjadrovacích prostriedkov pri formovaní nového transcendentného videnia sveta* bol venovaný pragmatike symbolu. Podľa autorky referátu symboly abstraktného výtvarného umenia a symbolizmu (Chagall, Kandinskij, Malevič) formujú nové transcendentálne videnie sveta. Tvorí akési stredné bytie medzi materiálnym a duchovným svetom, sú znameniami, ktoré skrývaním odhaľujú tajomstvo.

Pragmatickým prístupom k vyjadrovacím prostriedkom umenia sa vyznačoval aj blok venovaný hudobnému umeniu. V pozoruhodnom príspevku R. Beličovej (UKF Nitra) *Akustická energia a modality jej vnímania* sa východiskom uvažovania stalo fungovanie hudby v akte recepcie. V tomto zmysle vymedzila autorka v hudobnej kultúre dve subkulturné enklávy (hudba prežívaná extrovertne a introvertne). V súvislosti s termínom „vyjadrovacie prostriedky“ sa, podobne ako iní referenti, priklonila k jeho zmene na „výrazové prostriedky“ (v pragmatickom dosahu hudby na vedomie recipienta vzniká už výraz). Jej inšpiratívny exkurz do neuropsychológie odkazoval na výskumy, ktoré potvrdzujú, že v momente prvej zvukovej informácie je naša psychika ovplyvnená predvedomými, naučenými spôsobmi spracovávať zvuky a zároveň dáva prednosť ľubozvučnosti. Pri stretnutí s inou hudobnou kultúrou je preto nevyhnutné, aby sme si vytvorili nové kódy, percepčné vzory. Záverečné rozlíšenie hudobného výrazu a významu ako dvoch rovnocenných modalít, zdrojov emocionálnej (výraz) a inteligibilnej

(význam) informácie, ponúklo ďalšiu možnosť uvažovania o dosahu vyjadrovacích prostriedkov.

V podobnom duchu sa niesol referát J. Fujáka (UKF Nitra) Hudobná korela(k)ti-vita. Autor sa v ňom zaoberal procesualnosťou hudobného útvaru a tichom ako významotvorným činiteľom, ktoré sa stávajú súčasťou celostného zvýznamňovania bytia vo vedomí človeka (v zmysle „niet hudobnej syntaxe bez hudobného pragmatizmu“). Výsledkom pôsobenia vnútorných pravidiel hudobnej logiky na poslucháča je jeho vlastná recepcná aktivita (má charakter implicitnej energie v jeho vedomí). Úvahy o homeopatických účinkoch hudby, očistných procesoch „zbavovania sa ega“ autora ďalej viedli k zdôrazňovaniu medzipredmetových súvislostí (estetika a filozofia, orientálne kultúry, náboženstvá atď.).

Základné zameranie rokovania v analýze fúgovej tvorby J. S. Bacha konkretizoval V. Fulka (UKF Nitra).

Syntetické umenia boli zastúpené referátmi M. Žilkovej (UKF Nitra), L. Spyry (Inštitut filologii slowiańskiej, Sosnowiec), D. Inšitorisovej (UKF Nitra), S. Bobowského (Inštitut filologii polskiej, Wrocław) a J. Malíčka (UKF Nitra). Referát M. Žilkovej sa zaoberal zvukovými efektmi v rozhlasovej hre. Autorka zaujímavým spôsobom priblížila auditívnosť ako recepcnú alternatívu k vizuálnosti, ako otvorený priestor intimitý a poslu-

cháčovho vnútorného prenikania do sveta svojich predstáv. Poukázala na rôznorodosť funkcií zvukových efektov – od zvukovej clony cez dopĺňanie slova až po zvuk ako autonómny význam. D. Inšitorisová skúmala vývin v chápaní divadelných vyjadrovacích prostriedkov v česko-slovenskom kontexte, S. Bobowski dokumentoval na tvorbe poľskej režisérky Agnieszky Hollandovej osobitosť jej práce s princípom kontrastu. L. Spyryka hovorila o intertextualite v dramatickom texte.

J. Malíček sa pokúsil o sémanticko-pragmatickú analýzu tzv. okrajových žánrov popkultúry – počítačových videohier. Medzi hlavné recepcné osobitosti videohier podľa neho patria: konanie bez odrazu v realite (sprevádzanom katarznými účinkami), hra „nie s iným, ale proti niekomu“, nepredvídateľnosť diania, typológia hráča ako manipulátora atď. V príspevku reflektoval dosah vyjadrovacích prostriedkov na telesné semiózy (vibrácie z ovládacieho panelu), čo je príznakom istých zmien v procesoch znakov tvorby.

Výsledky konferencie budú publikované v ďalšom z radu monotematických zborníkov O interpretácii umeleckého textu a v dlhodobšom výskume sa stanú podkladom pre publikáciu o vyjadrovacích prostriedkoch, perspektívne zamýšľanú ako alternatívnu vysokoškolskú učebnicu.

Eva Pariláková